

дуже своєрідних обставин не можна зрозуміти й оцінити всю велич подвигу „Руської Трійці“, безмірну ідейність, посвяту й громадянську відвагу її членів.

Перед війною, доки ще жили представники старих діячів, що чи то самі були наочними свідками подій і відносин тих давніх часів, чи багато знали безпосередньо від своїх батьків, був ще тісний зв'язок із добою галицького відродження. Але світова війна й визвольні змагання перервали тяглість того устного передання, вони створили нову епоху в нашій житті, поставили цезуру в історії Галичини. Тепер, щоб ту цезуру переступити, треба сягнути вже до книжок. Австрійська доба історії Галичини ще чекає на свого літописця, бо ще досі нема написаної повної історії тих часів, але є вже багато праць із тієї ділянки, що обговорюють головню літературне й культурне відродження. Згадати б хоч би імена таких дослідників, як Михайло Возняк і Василь Щурат. З їх праць передовсім користуємося при писанню цієї статті.

Галичина останніх десятиліть XVIII. віку — це справді Богом забута країна, в якій царювала тоді всесильно примітивність життєвих умовин, що нагадували відносини колоніальних країв. Така припала Галичина Австрії після першого розбору польської держави. Спадщина по історичній Польщі була більш як незavidна. Українське селянство, придавлене панщизняним ладом, була це найбільш занедбана, запушена, всіма визискувана маса, що жила на найнижчій життєвій рівні. Ніде в Європі кріпацтво не виродилось у таку безприкладну систему самоволі, безправства, визиску й гноблення, як у Галичині й у Правобережній Україні. Коли наприклад менш-більш в тім самім часі французьке селянство в Вандеї повстало, щоб боронити своїх панів і фєвдалізм перед хвилею революції, то мазурське селянство в західній Галичині нічого так не жахалось, як думки про поворот історичної Польщі з її панщизняними порядками. А доля наших закріпощених селян була куди тяжча. Поляк Вацлав Залеський писав у передмові до збірки пісень, виданої 1833., що панщизняний режим над українським селянством у Галичині був сто разів гірший від гнету над мазурами.

В тих часах у більшості європейських країв фєвдальний порядок вже був у занепаді. Родова земельна аристократія, верства більших землевласників, що була репрезентантом того порядку, вже всюди починала тратити в очах їй підвладних селянських мас право на своє упривілейоване становище. Коли давніше її панування над тими масами було оправданою й конечною суспільною інституцією в розумінні тих мас з тієї причини, що вона несла на собі весь тягар публичного і державного життя, то пізніш, на переломі XVIII. і XIX. віків, вона стала для них найбільш небажаним тягарем і зненавидженим гнобителем, бо не сповняла вже ніяких вищих суспільних функцій, перекинувши їх із себе частинно на новоповстаючу верству державної бюрократії, а частинно на селянські маси. Але ніде

та верства не була така розложена під суспільним, політичним, а навіть і моральним оглядом, як на наших землях. Щоб бути справедливим, треба признати, що були в її рядах світлі вийнятки, однак тут іде про загальний характер, про верству як суспільну цілість. Через те дідичівський режим на селі був для панщизняників страшенно нестерпний. Він в дійсності не був унормований ніяким законом, бо доривочні й дуже неповні норми австрійських законів залишалися на папері. Про відношення „пана“ до селян рішала його самоволя, отже повне беззаконня. Воно було тим страшніше для панщизняника, що дідич був першим і безпосереднім його політичним та судовим зверхником. Він або сам або через свого заступника мандатора стягав із селян податки, визначував з поміж них рекрутів, іменував вїйта й полагоджував дрібніші судові справи. Він мав над селянами батьківську владу, отже міг їх карати на тілі. Селянин був зобов'язаний працювати в дворі 150 днів в році, але насправді працював двічі стільки, бо безплатною працею користувався не тільки дідич, але теж його економи, мандатори, ключники, тощо. Одним словом селянин був здатний на ласку й неласку свого „пана“. Але не одинокий тільки двір жив коштом панщизняника, бо крім нього використовував селянин на по своєму жид. Жиди — це була поруч більших землевласників друга упривілейована верства. В їх руках зосереджувалась уся торгівля в місті й на селі.

Українське духовенство не мало тоді ніякого значіння. Убоге й неосвічене не могло мати помітнішого впливу на ширші маси. А й воно нерідко терпіло під панщизняним режимом. Ще в 1777. році вважало за потрібне австрійське правительство видати заборону брати священників на панщину й приневолювати їх до якихнебудь двірських робіт. Освіта духовенства стояла дуже низько. Австрійський референт для справ Галичини стверджував в 1783. р., що тільки один на тридцять священників мав якісь студії. „Сільський священник мало й чим ріжнився від селянина щодо своєї освіти та звичаїв. Жив у нужденній хатині як селянин, орав, пив, бідував як селянин... На селі нераз можна було бачити, як священник у подертій одежині, з обойчиком на шиї, з люлькою в роті, з батогом в руках ішов коло своїх коней або волів“.

Йосифінські реформи, що хотіли поправити долю селян, не втримались довго. Йосиф II. намагався поправити господарський стан в державі, збільшити продуктивність в краю, щоб державний скарб мав більше приходів, побільшити число населення. А все це вимагало піднести соціяльний і культурний рівень широких мас. З обставинами в Галичині зазнайомився цісар сам особисто під час подорожі по нашій краю в два роки по зайняттю Галичини. Він сам спостеріг, що крім польських магнатів усе населення краю було дуже задоволене зо змін. „Всі ждуть від нас справедливости“ — писав він з Галичини до Марії Тереси. Однак Йосиф II. не панував довго. По його смерті при-

Йшла реакція. В її часі дідичі зуміли використати в свою користь всі Йосифінські розпорядки. Майже з усіх галицьких громад йшли скарги до Відня, та це зовсім не помагало. Селяни починали ворохобитись, а дідичі за допомогою військових ексекуцій переводили пацифікацію. Цій першій пацифікації в Галичині приглянувся Маркіянів приятель, член „Трійці“, Яків Головацький і так її описав у своїх споминах: „А які трагічні сцени можна було списати на таблицях історії на рахунок законного порядку, котрий зберігали панки з військовим конвоєм у зворохоблених громадах, що боронили своїх прав. Урядники виїзджали в супроводі роти піхоти або відділу гузарів чи драгонів. Десятками покладала селян або міщан за вказівками пана, мандетора, або еконожа. Йшла в хід палка. Били по 50, 75 і більше буків, драгони й гузари переїли в селі всю птицю, перерізали худобу, скормили ввесь хліб, зо стогів тягнули пшеничні снопи та кидали коням. Коли після таких ексекуцій не відрікся хто своїх прав, того заковували в кайдани й висилали до криміналу“. Інший тогочасний самовидець каже про тодішню біду панщизняників: „Тільки багатіші селяни їли чорний хліб разовий, змішаний з гречки, вівса, ячменю й трохи жита; бідніші не знали іншої страви, як тільки бараболі без ніякої омасти“.

Занятої Галичини не міг віденський уряд цілком опанувати тільки німецькою бюрократією. Тому в досить короткім часі державний апарат у Галичині просяк польським елементом, що негайно почав був використовувати своє становище на те, щоб віденський уряд і цісара відповідно настроїти супроти українців. До Відня йшли разураз представлення, що українське населення більше тяготеє до Росії, як до Відня (хоч у тім часі не було ніякого сліду москвофільства), що взагалі український елемент дуже непевний і нельояльний. У Відні зверталось увагу, що цісар повинен попірати виключно латинський обряд коштом грецького. Яка тенденція скривалась за такимв порадами в чесі, коли обряд утотожнювалось з національністю, не тяжко догадатися. Та само життя перекреслювало правдивість підозрінь, киданих на українців. Селянські маси, що через панщизняне беззаконня терпіли тяжку долю, знаходили в австрійського урядовця сяку-таку оборону перед кривдами. Знов жеж українське духовенство, що на кожнім кроці бачило, як латинський клир демонстративно виявляє свою вищість над ним, і нераз мусіло зносити утиски з боку того клиру, робило перед віденським урядом не без успіху заходи за формальним і фактичним зрівнанням його з латинським духовенством. Завдяки енергійній обороні обряду, духовенства й народу, що її з повною посвятою вів львівський єпископ Лев Шептицький перед Марією Тересою, росла повага і значіння українського духовенства. Його уповноважений крилошанин Іван Гудз, що в 1774. р. удався до Відня зо скаргами на польське духовенство за кривди й утиски українського а теж за перетягання грекокатоликів на латинство; видно, що факти, які там зясував, були дуже проречисті, коли

він знайшов там податливий ґрунт. Австрійський уряд поставився уважно до його справи, латинські єпископи дістали відповідне поучення, щоб польське духовенство ставилося з пошаною до українського. Крім того уряд видав заборону перетягати вірних з одного обряду на другий. — Отже ні селянські маси ні духовенство не мали ніякої причини відноситися ворожо до Австрії, навпаки стали лояльними громадянами нової держави, а навіть щирими австрійськими патріотами.

Теж матеріальне забезпечення українського духовенства значно поправилось за Австрії. Єпископ Лев Шептицький і в тій справі звертався до Відня й уже зпочатку 1774. р. дістав відповідь, що цесарева поставилась до пропозицій єпископа прихильно і що будуть пороблені відповідні заходи. Додати ще треба заходи австрійського уряду, щоб піднести освіту нашого духовенства. (Barbareum, дух. семінарія у Львові) то легко зрозуміємо той спонтанний майже вибух австрійського патріотизму, що йому дав вислів крилошанин Михайло Гарасевич на синодальнім з'їзді українського духовенства 1806 р. Він говорив: „Ото бачимо, що наше світське духовенство було в найбільшій темноті, що парохі ледве вмiли читати й писати та жили в загальнім пониженню. І справді, яку пошану могло мати священство у світських людей вищих верств, коли воно ледве одягом рiзнилося від простолюду? Який вплив воно могло мати на нього, коли само ледве знало перші основи релігії? А подивімся на теперішнє полсження священства! Переконаємося, що воно ніколи не стояло так високо. А звідки це походить? З ласки найлагіднішого австрійського уряду. Бо від коли ми прийшли під розумний, справедливий і лагідний австрійський уряд, що кермується ліберальними думками, відтоді з нами поводитья по-батьківськи на рівні з іншими; ми вільні від усякого гнету, признана рівність нашого обряду... І коли ж наше священство було таке освічене, щоб його члени могли бути публичними професорами на університеті, щоб мали стільки нагоди й засобів до освіти в науках, як тепер?.. І які обовязки лежать на нас за те все? О! наші обовязки це: незломна вірність, привязаність і любов до найліпшого монарха...“ Теж цілий зїзд заявляв урочисто в пересланій до цесаря адресі своє привязання і вірність до австрійського монарха.

Одначе той ентузіязм довго не тривав. Він значно остиг одночасно зо зміною відношення австрійського уряду до українців і поляків. Вже перший губернатор Галичини Перген відрджував у Відні виявляти якусь особливу опіку над українцями; такий погляд губернатора — наслідок підшепт'в, що обвинувачували українців як непевний елемент — тоді не мав реального значіння. Та коли з початку 1815. року губернатор гр. Гес ради в віденському урядові переліцитувати царя Александра I. в його прихильності до Поляків, то така порада знайшла відгомін у Відні. З 1815. року позначилася зміна віденської політики супроти українців. Уряд починає передавати їх з-під своєї опіки під опіку галицьких поляків, бо частинне відбудовання польського коро-

лівства на віденському конгресі (1815) зміцнило становище австрійських поляків і приневолювало віденський уряд більше числитися з ними. З другого боку в тім же часі після прилучення до Австрії окупованого москалями галицького Поділля протиукраїнській пропаганді вдалося настрашити Австрію українським москвофільством. Доказом того москвофільства мало бути вживання московських підручників у подільських школах, підчинених шкільній управі, на котру українці не мали ніякого впливу, бо вона була цілковито віддана полякам (зарядові кремянецького ліцею).

Ота загроза з 1815. року застала галицьких українців вперше подумати самим про себе. Виринула конечна потреба якоїсь власної організації. До того ще в тім же році задумав австрійський уряд провести в Галичині шкільну реформу. Перемиський єпископ Михайло Левицький хотів теж до того приготуватись, отже заснував товариство українських священників для поширення просвіти і культури та заложив інститут для освіти дяковчителів. Сам усіма силами дбав про піднесення освіти серед селянських мас: в обіжниках закликав духовенство, щоб у проповідях заохочувало вірних до освіти, радив закладати парохіяльні школи, сам під час візитацій інтересувався шкільною справою на місцях. До львівського губерніяльного уряду звернувся, щоб цей висднав у Відні дозвіл на заснування українських шкіл. Дістав звітлія відмовну відповідь, а до Відня пішло в тій справі вияснення, що дозволити на українські школи—це значить сіяти духа партійности, а цього австрійський уряд „не може собі ані бажати ані викликати, а хоч би прийшлося брати на увагу політику, то певно було б менше порадно замість польської мови поширювати українську, коли вона є тільки породою московської“. Відповідне насвітлення пішло теж і до Риму, через що єпископ Левицький отримав від кардинала Северолі лист із доганою за сіяння незгоди між двома братніми народами і за русофільство. Це рівнялося фактичній забороні товариства, що через те не проявило більшої діяльности, хоч було закросне значно ширше, ніж пізніша „Просвіта“. Але все ж таки його члени проявили велику діяльність у справі оборони української мови, її перемоги в приватному і громадянському житті українців.

Єпископ Михайло Левицький не уступив так легко в шкільній справі, відкликався до Відня, але віденська інгеренція у Львові не мала сутнього значіння, бо австрійському урядові вже було все одно, в якій мові відбуватиметься навчання в Галичині, аби тільки домінуюча позиція німецької мови була відповідно забезпечена. Довга боротьба між єпископом і львівським губерніяльним урядом покінчилась перемогою польської сторони, бо всі ухвали губернії (1818 р.) в справі реформи шкільництва були крайно некорисні для українців. Після того замаху на українську мову в галицьким шкільництві писав о. Йордан Міцкевич, генеральний прокуратор Чина С. В. В. в Римі до о. Івана Снігурського, члена перемиського товариства: „Щодо заквестіо-

нованої руської мови треба би ради справедливости спровадити з Великоросії хоч з тисячу козаків для свідoctва, щоб німцям показали давнину, потреби й придатність погордженого новаторами сарматизму“ (зн. українства). Тут уже брешуть зовсім інші нотки, як у цитованого вище львівського крилошанина Гарасевича. Тисячу козаків з Великоросії це не прояв русофільства о. Міцкевича, бо для оборони гр.-кат. Церкви й українського народу, як перед латинською єрархією в Галичині так перед царським православям в Росії він завжди мав відважні слова і сміливе перо. Це вперше в XIX. віці висловлена різко думка про можливість українського народу об'єднатися і стати на власних силах. Але ідея незалежності всіх українських земель не мала до 1848-року більшого значіння; вона оберталась у сфері приватних мрій і не виходила поза межі приватних розмов.

Хоч австрійський уряд погодився на супрематію польського елемента в Галичині й випустило українців — з-під своєї опіки, проте українське австрофільство не перевелось, хоч одночасно зо зростом польської переваги в Галичині зроджувалось теж і москвофільство. Обі ті тенденції треба інтерпретувати тільки як реакцію галицького українства на велику перевагу поляків, що скоро опанували не тільки весь державний апарат, але теж усі прояви громадянського життя. Крім того ціла Галичина була покрита сіткою польських конспіративних організацій, що слідували теж уважно за кожним проявом українського національного життя, та вживали всіх засобів аж до терору, щоб його гамувати. Польська конспіративна організація існувала навіть серед питомців львівської гр.-кат. духовної семинарії. Вона постачала польським революційним діячам докладні списки всіх питомців з означенням їх відношення до польських і українських національних ідей. Хто фігурував на списках як шпiон, себто як відданий прихильник української справи, той взагалі не міг дістати ліпшої парохії, бо більшість дiвiчiв коляторiв була чи то в організації, чи то під її впливами. Так було й з отцем Маркіяном Шашкевичем — коли хотів він перенестись на парохію до Ріпнева, колятор його не прийняв, хоч тільки його одного поручила на це місце консисторія. Так само було й з однодумцем Шашкевича о. Романом Пасічинським, що мав надію стати парохом у Батятичах. Йому не допомгла навіть особиста протекція єпископа Снігурського. Котрий священник був добре записаний у списках революційної організації, діставав добру парохію без ніякого труду.

Д-р Василь Щурат подає на підставі дуже достовірного джерела, що терору вживали ті організації на ослаблення української акції, на застрашення її провідників. О. Іван Хрис. Сінкевич, товариш М. Шашкевича, знав дуже докладно історію плянованого атентату на того ж Шашкевича. Чотирьом вильюсованим богословом гр.-кат. дух. семинарії поручила була організація спрjтати Шашкевича зо світу. Придумано йому соромну загладу: утоплення в семинарицьких виходках. Чому не виконано пляну, не

відомо. За о. Сінкевичем оповів мені це й пригадав опісля листовно 16. червня 1912. пок. «п. Константин Чехович» (На доповідку нової доби, стор. 122).

Не тільки з польського боку зустрічали перешкоди перші піоніри нашого національного відродження, але теж з боку державної адміністрації. Кожний ідейний прояв громадянського життя переслідувала й нищила бездушна система поліцейного режиму; всяка живіша думка і кожний новий оригінальний погляд ставав зараз предметом поліцейного слідства й доходження, кожний інтересніший літературний твір спинювали цензурні митарства. Над цілим громадянським життям тяжіла тверда, все умертвлююча рука державної машини. Характеристичною для цього режиму інституцією була т. зв. „Чорна книга“ — поазбучний спис усіх тих людей, що якнебудь стали підозрілі в своїй лояльності для австрійської держави, але попадали там теж особи без найменшої вини, як тільки підставою для підозріння була якась хоч би дуже дрібна справа, напр. знайомство з кимсь, хто, сам нічого не завинивши, виступав як свідок в якімсь політичній процесі. — Дуже вимовно зясовують становище австрійської адміністрації до українського народнього руху слова львівського директора поліції, що їх наводить Яків Головацький у своїх споминах. Він пише: „Наша літературна діяльність була в очах поліції злочинною. Директор поліції Пайман сказав просто з приводу видання Русалки: >Досить роботи завдають нам поляки, а ці шаленці ще хочуть розбудити положену до гробу українську національність<. Не дивно після того, що уряд за звідомленням поліції уважав мене за небезпечного в їх розумінні і зажадав доходження.. Поліція не довіряла; деякі з арештованих поляків, мстячися за те, що українці не йдуть з ними разом, набрихували, скільни душа забажала. Практикант кримінального суду чех Марек сказав письменникові Володиславові Запові в тасмниці: „Хай Бог не памятає полякам за те, що вони набрехали при допитах на бідних українців“.

Врешті саме українське середовище створювало чимало перепон. Тут діяли: закоріненна звичка, старі поняття й рутина, наш комплекс меншевартності, замала ідейність українських інтелігентських кругів.

Духовенство, єдина в тих часах верства української інтелігенції, в більшості відбилось від свого народу, нехтувало його мовою і користувалось не тільки в публичних виступах, але й у себе вдома польською мовою. Українські богослови аж в останніх роках своїх студій вчилися трохи читати по-церковно-словянськи й українськи, щоб могли відчитати Службу Божу. Молоді парохі говорили й сповідали такою мішаною мовою, що їх парохіяни мало що розуміли. Часто траплялось, що священик не вмів ні читати ні писати по-українськи, а щоб могли відправити богослужбу, давав переписати цілий служебник латинськими буквами. Проповіди говорив по-польськи. Один священик, коли вимовляв під час Служби Божої слова „сіє єсть тіло моє“, то

